

دور «خط تیره» را خط بکش!

سیدحمیدحیدری ثانی
 سرویراستار «ویراستاران حرفه‌ای پارس»
 HeydariSani@Ymail.com

ابداع صورت امروزی نشان‌ها را به آلدوس مانوتیوس نسبت داده‌اند که در اواخر قرن پانزدهم میلادی می‌زیسته است. این نشان‌ها همزمان با ورود صنعت چاپ به ایران و پس از تأسیس دارالفنون و آشنایی ایرانیان با زبان‌های اروپایی و به واسطه ترجمه آثار آنان به فارسی، وارد خط فارسی شد. سپس به تدریج با خط فارسی سازگاری و متناسب با آن تغییر یافت؛ مثلاً جهت کاما و نقطه کاما و نشانه پرسش عوض شد. در آداب کاربرد نشان‌ها نیز گرچه آن‌ها را از زبان‌های اروپایی گرفته‌ایم، به‌طور کامل تابع ضوابط آن‌ها نبوده و نیستیم.

اکنون و در این نوشته می‌خواهم به یکی از این نشان‌ها بپردازم: «خط تیره». معتقدم این نشان‌ها با خط فارسی ناسازگار است و بهتر است آن را به کار نبریم.

کاربردهای رایج خط تیره در خط فارسی

ابتدا کاربردهای رایج خط تیره را در خط فارسی برمی‌شمرم. البته معلوم نیست همه این‌ها را قبول داشته باشم:

۱. برای جمله معترضه: حضرت علی - علیه السلام - می‌فرماید...، این سخن او - که بسیار مستدل بود - همه را ساکت کرد.
۲. برای پیوند اسمی: سیاسی - اجتماعی، ادبی - هنری
۳. برای ترکیب واژگانی: خود-رأی، روان-تنی، نقطه-کاما، اعتماد-به-نفس
۴. برای دو طرفه‌ها: اتوبوس مشهد-تهران، جنگ ایران-عراق
۵. برای دو عددی‌ها: ص ۱۲-۱۵، فردوسی (۳۲۹-۴۱۱)

محاسبه وزن در سنین مختلف

وزن (kg)	زمان
۳/۲۵	۱- هنگام تولد
۹+ سن (برحسب ماه) ۲	۲- ۳-۱۲ ماهگی
۸+ [۲× سن (برحسب سال)]	۳- ۶-۱ سالگی
۵- [۷× سن (برحسب سال)] ۲	۴- ۷-۱۲ سالگی

محاسبه قد در سنین مختلف

قد (سانتی متر)	زمان
۵۰	۱- هنگام تولد
۷۵	۲- یک سالگی
۷۷+ [۶× سن (برحسب سال)]	۳- ۲-۱۲ سالگی

یکی از خطاهای پیش آمده به واسطه استفاده از خط تیره

۴. برای بر شمردنی‌ها، به جای عددگذاری:

نامه را به اینان بده:

- رئیس دانشگاه؛

- معاون آموزشی؛

- معاون فرهنگی؛

- رؤسای دانشکده‌ها.

۵. پس از اعداد بر شمردنی به جای نقطه:

پژوهش سه رکن دارد:

۱- مسئله پژوهش؛

۲- پژوهشگر؛

۳- روش پژوهش.

۶. برای عددگذاری تیترها (لا به بندی):

۱-۲- ویژگی‌های زبانی و ادبی سبک خراسانی

۲-۱-۱- سادگی و کوتاهی جملات

۲-۱-۲- کاربرد گسترده قصیده

۲-۱-۳- استعمال واژه‌های سره

۷. در داستان، هر جا گفت و گویی بین فقط دو نفر

در گرفت، از نخستین پاسخ نفر دوم به بعد:

گوشی شروع کرد به خش خش کردن و بعد صدای

پدرم آمد: «کجایی مرد؟»

- زیر سایه شما.

- پول مول داری؟

- وضعم خوب است. شما چطورید؟

- شکر... هوای مادرت را بیش تر داشته باش.

- دستم کوتاه است.

۸. در پیوند عددی: سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۲.

اشکالات خط تیره

اشکالات خط تیره چیست؟

۱. اولین اشکال این است که وارداتی است. این نشانه

از نشانه‌های خط لاتین است، نه فارسی و از این زبان

به واسطه تر جمه متن‌های لاتین، وارد خط فارسی شده

است. مگر بقیه نشانه‌ها وارداتی نیستند؟ بله، آن‌ها هم

وارداتی‌اند؛ اما با خط فارسی سازگار شده‌اند و ضابطه

و قاعده‌ای یافته‌اند. اما خط تیره، جوجه اردک زشتی

است که در جمع خط فارسی، بدجور توی چشم

می‌زند و نتوانسته است با این خط هم خوان شود. خط

تیره با خط فارسی ذاتاً ناهمخوان است.

نشانه‌ها همزمان با ورود صنعت چاپ

به ایران و پس از تأسیس دارالفنون و

آشنایی ایرانیان با زبان‌های اروپایی

و به واسطه ترجمه آثار آنان به

فارسی، وارد خط فارسی شد.

۲. در زبان انگلیسی، سه نوع خط تیره وجود دارد:

- - -

برای استفاده از هر کدام از این‌ها ضابطه و جایگاهی

تعیین کرده‌اند که در شیوه‌نامه‌های لاتین وجود

دارد. خط تیره که وارد فارسی می‌شد، فراموش کرد

ضوابطش را با خودش بیاورد. این باعث شده است

در کاربرد خط تیره در فارسی، نایکدستی به وجود

آید. الان هر کس هر جا و هر طور که دلش بخواهد،

از هر کدام از این سه خط استفاده می‌کند. این یعنی

بلیشوی کامل!

۳. استادانی سعی کرده‌اند این سه نوع خط را

ضابطه‌مند کنند؛ اما الحق و الانصاف، فراگیری

این همه قاعده و به کاربردن آن‌ها در متن، برای

ما فارسی‌زبانان بسیار دشوار است. پژوهشگران و

نویسندگان و تایپیست‌های ما هم نه از آن اطلاع دارند

و نه فرصت فراگیری‌اش را. اگر فکر می‌کنید مبالغه

می‌کنم، می‌توانید صفحه ۱۰۰ تا ۱۰۷ کتاب ارزشمند

راهنمای آماده‌ساختن کتاب و صفحه ۶۷ تا ۷۶ کتاب

پرمحتوای دانش‌شناسانه‌گذاری در خط فارسی را

بخوانید.

۴. نماد ریاضی است و ناهمخوان با خط فارسی. اگر

در متنی + به کار رفته باشد یا / آیا شبیه فرمول نویسی

ریاضی نمی‌شود؟ خط تیره هم همین اثر را دارد.

۵. زشت است. البته شاید سلیقه شما فرق کند.

۶. زشت‌تر می‌شود وقتی به قبل یا بعدش می‌چسبد؛

چون داخل شکم حرف قبل یا بعد فرو می‌رود:

که

-۵-

-از نظر

برخی همین که کتابی می‌نویسند - که با اقبال عمومی مواجه می‌شود و از نظر اجتماعی - فرهنگی سروصدای کند - گمان می‌کنند در هر زمینه‌ای توان نویسندگی دارند.

۱۱. درباره خط فارسی قاعده‌ای وجود دارد به نام «تطابق ملفوظ و مکتوب». بنا به این قاعده، تا می‌شود، مکتوب باید با ملفوظ مطابقت کند. خوب اینجا را ببینید: می‌نویسیم: «ساعت ۸ - ۱۰»؛ ولی می‌خوانیم: «ساعت ۸ تا ۱۰». می‌نویسیم: «ص ۲-۳»؛ ولی می‌خوانیم: «صفحه ۲ و ۳». طبق قاعده تطابق ملفوظ و مکتوب، نباید از خط تیره برای دو عددی‌ها استفاده کنیم.

۱۲. در دو عددی‌ها باید اعداد را از سمت راست به چپ بنویسیم؛ چون جهت نوشتن در خط فارسی از راست به چپ است. پس جلسه ساعت ۱۰ - ۱۱ برگزار می‌شود. گاهی عده‌ای آن را از چپ به راست می‌نویسند که غلط است؛ چون خلاف جهت خط فارسی است و مخاطب را به دردسر می‌اندازد. این از آفت‌های خط تیره است. اگر شما از «تا» استفاده کنید، دیگر نمی‌توانید چپه بنویسید.

۱۳. حتماً می‌دانید که نستعلیق عروس خطوط عربی و فارسی است. به گفته استادان خط فارسی، خط تیره با خط نستعلیق ناهمخوان است:

استاد هادی سیدخان معتقد است در پیشینه خط فارسی و نشانه‌هایی که استادان خوش‌نویسی بر شمرده و آموزش داده‌اند، این نشانه نبوده و تعریف نشده است. این نشانه در خطاطی پیشینیان از حدود شش قرن پیش تا امروز اصلاً به چشم نمی‌خورد. ایشان خود از به‌کار بردن این نشانه اکراه دارد و می‌گوید: «از آن استفاده نمی‌کنم؛ مگر اینکه مجبور شوم.» به گفته وی، استادان نستعلیق نیز به جای خط تیره، فاصله می‌گذارند. ایشان معتقد است خط تیره بسیار زشت است و زیبایی خط را می‌گیرد. اشکال دیگر خط تیره این است که ارتباط کلمات و نواخت و قوت‌ها را قطع می‌کند. خط تیره وسط سطر قرار می‌گیرد و سفیدی بالا و پایین آن، خط را قطع می‌کند. این باعث می‌شود چشم ایست کامل کند و بعد وارد کلمه بعد شود. خلاصه این که ایشان می‌گوید

خط تیره بسیار زشت است و زیبایی خط را می‌گیرد. اشکال دیگر خط تیره این است که ارتباط کلمات و نواخت و قوت‌ها را قطع می‌کند. خط تیره وسط سطر قرار می‌گیرد و سفیدی بالا و پایین آن، خط را قطع می‌کند. این باعث می‌شود چشم ایست کامل کند و بعد وارد کلمه بعد شود.

۷. با خط فارسی نمی‌خواند؛ چون خط فارسی خطی پراز منحنی است و زاویه خشک ندارد؛ به عکس خط لاتین که زاویه‌دار و خشک است.

۸. سرعت خواندن را می‌گیرد. این را به تجربه می‌گوییم. این دو متن را مقایسه کنید:

در بررسی اصل یکدستی - که قبلاً بدان اشاره شد - و اصلی بسیار مهم - البته شایان توجه - است، باید به این دقت کنیم که یکدستی در هر متن - از نظر زبانی - به فراخور همان متن است.

در بررسی اصل یکدستی که قبلاً بدان اشاره شد و اصلی بسیار مهم و البته شایان توجه است، باید به این دقت کنیم که یکدستی در هر متن، از نظر زبانی به فراخور همان متن است.

۹. مشکل فنی ایجاد می‌کند. ممکن است قبل و بعد خط تیره هنگام پی‌دی‌اف‌ساختن یا حتی بدون دلیل، جابه‌جا شود. مثلاً اگر دیدید: حافظ (۷۹۲-۷۲۷) تعجب نکنید. این از دسته‌گل‌های خط تیره است.

۱۰. گاهی اوقات خط تیره را در وسط جمله می‌بینیم و نمی‌دانیم آغاز جمله معترضه است یا نشانه پیوندی اسمی و ترکیبی واژگانی. باید چند کلمه‌ای یا تا آخر جمله را بخوانیم که بفهمیم چه شد.

در نزاع‌های اخیر سیاسی - اجتماعی را که سیاست‌زده است، از این نزاع‌ها گریزی نیست - زوایای پنهان فساد اداری چهره‌نمایند.

اگر مجبور شوم خط تیره بنویسم، با نوک قلم و خیلی ریز آن را می‌نویسم که به چشم نیاید.

استاد محمدرضا شوقیان نیز می‌گوید خط نستعلیق خطی دُوردار است. مثلاً حرف نون در خط نستعلیق مثل تخم مرغ بوده و دور دارد. در این خط، هم حروف و هم حرکات، روی حرف بعدی سوار می‌شوند و هر میلی‌متر با میلی‌متر بعدی ربط دارد. خط تیره با نستعلیق ناهمگونی دارد؛ چون حرکتی خشک و افقی است. خط تیره در کنار حروف دیگر توی چشم می‌زند و باعث عدم تجانس می‌شود. آقای شوقیان این گونه گزارش می‌دهد که در آثار استادان خط فارسی از قدما تا استادان جدید و از زمان میرعماد تا کله‌هر، ندیده‌ام کسی برای فاصله بین دو مطلب از خط تیره استفاده کند. الان نیز اگر بخواهند از خط تیره استفاده کنند، آن را روی خط زمینه به کار نمی‌برند و خیلی ریز و باریک می‌نویسند تا توی چشم نیاید.

ایشان معتقد است در «کتابت» هر چه بتوانیم، نباید از خط تیره استفاده کنیم. منظور از کتابت، خوش‌نویسی با خط ریز برای نوشتن متن‌های طولانی است که در آن، از قلم یک‌میل و زیرمیل استفاده می‌شود. در کتابت نباید از کشیده تخت بلند استفاده شود؛ مثلاً حرف «ب» نه نقطه در کتابت جایی ندارد؛ به خلاف خط درشت که استفاده از حروف کشیده تخت بلند در آن بی‌اشکال است. این از آن روست که کشیده تخت بلند بدچشمی می‌کند؛ چون حرکتی افقی و پهن و بدشکل است و سطر را بد نشان می‌دهد. خط تیره نیز به همین دلیل با خط کتابت ناهمخوان است.

ایشان این‌گونه ادامه می‌دهد که در نستعلیق، تمام حروف بر اساس زاویه نقطه شکل می‌گیرند و بنای خط نستعلیق بر لوزی است که از نقطه گرفته شده است؛ چون تمام حروف مثل یاء و راء و... با نقطه شروع می‌شوند. اما شکل هندسی خط تیره، مستطیل و صاف بوده و با لوزی ناهمخوان است؛ از این رو خود را خیلی بد نشان می‌دهد. به نظر ایشان، به‌طور کلی خط تیره با ماهیت خطوط اسلامی هم‌خوانی ندارد؛ چون شکلش مستطیلی است و به لوزی نمی‌خورد. همچنین خط تیره با زاویه کج خط ما تناسب ندارد.

مثلاً الف و ب مقداری کج است؛ اما خط تیره خطی مستقیم است و با حروف فارسی نمی‌خواند. ایشان در پایان اضافه می‌کند که این توضیحات برای خط ثلث و شکسته و دیگر خطوط شرقی نیز صدق می‌کند. در مقابل، ایستایی خط لاتین و زوایای تند آن باعث شده است خط تیره با آن، همخوان باشد.

۱۴. زبان فارسی ظرفیتی دارد به نام نیم‌فاصله که از ویژگی‌های خط فارسی بوده و زبان انگلیسی از آن محروم است. آن‌ها مجبورند در کلمات مرکبشان خط تیره بگذارند و خط تیره راهکاری است برای فرار از این ضعف خط لاتین. آن‌ها می‌نویسند: Self-efficacy اما آیا ما مجبوریم بنویسیم: خود-کارآمدی؟ نیز: self-confidence و خود - باوری؟ یا liberal-democracy لیبرال-دموکراسی؟ ما برای چه از ایشان تقلید می‌کنیم؟! به جای «نماز عبادی-سیاسی جمعه» آیا نمی‌توانیم بنویسیم «نماز عبادی سیاسی جمعه» یا به جای «خود-آزمایی» «خودآزمایی» یا به جای «کم-و-بیش» «کم‌و‌بیش»؟ تقلید چشم‌پسته ما شاید نشانگر این باشد که با ظرفیت‌های خط فارسی ناآشنا هستیم یا از آن غفلت کرده‌ایم.

۱۵. کلیشه است. منظور از کلیشه واژه‌ای است که در غیر از معنای خود، به جای واژه‌های بسیار دیگر می‌نشیند؛ مانند «بالا» که به اشتباه به جای واژه‌های بسیار به کار می‌رود؛ این کار دقت بالایی طلبد، روحیه‌ات را بالا ببرد، اعتماد به نفس بالا، هزینه‌های بالای مسکن و... خط تیره نیز به جای تعابیر و ساختارهای مختلف در خط و زبان فارسی نشسته

خط تیره با ماهیت خطوط

اسلامی هم‌خوانی ندارد؛ چون

شکلش مستطیلی است و به لوزی

نمی‌خورد. همچنین خط تیره با

زاویه کج خط ما تناسب ندارد

از کاربردهای رایج خط تیره فقط این‌ها را پذیرفته‌ایم:

۱. برای برشمردنی‌ها، به‌جای عددگذاری. البته توصیه‌مان این است که از عددگذاری استفاده شود؛ چون به نفع خواننده است و راحت‌فهم‌تر.
۲. در داستان، هر جا گفت‌وگویی بین فقط دو نفر در گرفت، از نخستین پاسخ‌نفر دوم به بعد.
۳. در پیوند عددی: سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۲. یادتان نرود که از راست به چپ بنویسید.

نتیجه

گروه «ویراستاران» به دلایل بالا با خط تیره دشمن است! ما سال‌هاست به‌طور حرفه‌ای ویرایش می‌کنیم و در صدها هزار صفحه‌ای که ویرایش کرده‌ایم، هرگز از خط تیره استفاده نکرده‌ایم. این تجربه بزرگ در عمل هم ثابت کرده است که می‌شود از خط تیره استفاده نکرد. جالب این که در این همه، حتی یک نفر هم اعتراض نکرده است که: «چرا این متن خط تیره ندارد؟!». این نشان می‌دهد روش ما با خط فارسی همخوان است.

این نوشتار را مرهون این عزیزان هستیم:

۱. محمد مهدی باقری، مدرس «ویراستاران»؛
  ۲. استادهادی سیدخانی، دارای مدرک استادی از انجمن خوش‌نویسان (گفت‌وگوی تلفنی)؛
  ۳. استاد محمد رضا شوقیان، دارای مدرک استادی از انجمن خوش‌نویسان (گفت‌وگوی تلفنی)؛
  ۴. جواد کاظمی، ویراستار «ویراستاران».
- و نیز این کتاب‌ها یاریگر من بودند:
۱. میرشمس‌الدین ادیب‌سلطانی، راهنمای آماده‌ساختن کتاب، چ ۲، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۱، ص ۷۵ تا ۶۷ و ۱۰۰ تا ۱۰۷.
  ۲. محسن باغبانی، مصائب آقای ویراستار، چ ۱، تهران: قطره، ۱۳۹۰، ص ۲۸۲ تا ۲۴۱.
  ۳. فرهنگستان زبان و ادب فارسی، دستور خط، چ ۹، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۹، ص ۹ و ۱۰ تا ۳۹.
  ۴. ناصر نیکویخت و سیدعلی قاسم‌زاده، دانش نشانه‌گذاری در خط فارسی، چ ۱، تهران: چشمه، ۱۳۹۱، ص ۱۳ تا ۱۳ و ۶۷ تا ۷۶.

است. اگر قسمت بعد را بخوانید، خواهید دید در خط و زبان فارسی، چند جانشین زیبا برای خط تیره وجود دارد و خط تیره در حال کوچاندن آن‌ها از زبان است.

جانشین‌های «ویراستاران» برای خط تیره

۱. برای جمله معترضه ← کاما، و، شکستن جمله‌ها: محمد را - که انسانی شریف است - خدای رحمت کند. ← محمد را که انسانی شریف است، خدای رحمت کند.
- یک روز تمام - اگر حاجت باشد دو روز - برای این کار فرصت دارید. ← یک روز تمام و اگر حاجت باشد، دو روز برای این کار فرصت دارید.
- حلب را شهری نیکو دیدم. باره‌ای عظیم دارد - ارتفاعش ۲۵ ارش قیاس کردم - و قلعه‌ای عظیم، همه بر سنگ نهاده. ← حلب را شهری نیکو دیدم. باره‌ای عظیم دارد و قلعه‌ای عظیم، همه بر سنگ نهاده. ارتفاع باره‌اش را ۲۵ ارش قیاس کردم.
۲. برای عبارت‌های توضیحی، ← کاما: در این سرزمین انواع غلات، به‌ویژه گندم، به‌خوبی می‌روید.
۳. برای عبارت‌های دعایی ← () پرانتز: امام‌علی (علیه‌السلام) می‌فرماید... همان گونه که برای عبارت‌های دعایی کوتاه شده پرانتز می‌گذاریم: امام‌رضا (ع)
۴. برای پیوند اسمی ← نیم‌فاصله، و: نماز عبادی سیاسی جمعه یا نماز عبادی و سیاسی جمعه.
۵. برای دوطرفه‌ها ← نیم‌فاصله، به، یا، و: اتوبوس تهران مشهد یا اتوبوس تهران به مشهد، جنگ ایران عراق یا جنگ ایران و عراق یا جنگ ایران با عراق.
۶. برای دو عددی‌ها ← تا، و: جلسه ساعت ۱۰ تا ۱۱ برگزار خواهد شد، چ ۲ و ۳، ص ۱۲ تا ۲۴.
۷. برای اعداد برشمردنی ← نقطه: ۶... ۷... ۸... واقعاً بیاتر است.
۸. برای ترکیب واژگانی چسباندن، ← نیم‌فاصله: دلبری، خودباوری، اعتماد به نفس، کم‌وبیش، خودآزمایی، روان‌تنی، نقطه کاما.
۹. برای عددگذاری تیترها (لایه‌بندی) ← نقطه: ۳.۱.۲. هم زیباتر است و هم کم‌تر جامی گیرد.